

לצנזר את התורה? הבבלי והירושלמי על "נקרא ולא מתרגם"*

הרב יהונתן דוקר

מעשה ראובן נקרא ולא מיתרגם, מעשה תמר נקרא ומיתרגם, מעשה עגל
הראשון נקרא ומיתרגם, והשני נקרא ולא מיתרגם, ברכת כהנים, מעשה דוד
ואמנון לא נקראין ולא מיתרגמין.¹

במשנה למעלה (המובאת בבבלי במגילה כה.) מובאות כמה מן המעשים שבתנ"ך שבהן
המשנה עורכת דיון בקשר להנהגות האנשים במקרים אלו, האם תרגמו אותם כאשר קראום
בציבור בבית הכנסת. מובן שבזמן המשנה רוב העם, שדיבר בעיקר ארמית, לא הבין לשון
הקודש. תפקיד של ה"מתורגמן" היה לתרגם ולהסביר לשומעים את פירושם של הדברים
הנקראים מתוך התורה. "הז"ל דנו על אם סיפורים אלו היו מתאימים רק לתלמידי חכמים
מביני לשון הקודש, או אפילו לאזנם של כל העם, כפי שמפרש המאירי, "והכוונה בה
לבאר בה איזו פרשה אנו חוששין בה שלא לפרסמה ואיזו אין חוששין בה... [ש]בבית
הכנסת ... הוא הפרסום הגדול."^{2,3}

יש כמה הבדלים בהבנת משנתנו בין התלמוד הבבלי לתלמוד הירושלמי הן בקביעת
גדרי המשנה והן בפסק ההלכה. הבדלים אלו מסמלים גישות שונות אודות הדרך הנכונה
ללמד תורה לציבור הרחב.

לדוגמא, כתוב במשנתנו ש"מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם." הבבלי על אתר פוסק
כך, ומביא מעשה לתמוך בפסקו:

* תודה לחברותא שלי, יוסף בינשטוק, על עזרתו עם מאמר זה.

¹ משנה מגילה ד:י

² מאירי שם.

יש ראשונים שסוברים שע"פ הבבלי, פרשיות אלו לא אמורות להתרגם, אפילו ליחיד(רבינו יונה, ור' יהודה
בעל התוספות ביחס לברכת כהנים). אבל פשיטא שע"פ הירושלמי מותר ליחיד בכל ענין (ראה תוספתא
כפשוטה דף 1202).

³ לפסקי ההלכה שעלו ממשנה זו, ראה את הרמב"ם הלכות תפילה יב:יב

מעשה ברבי חנינא בן גמליאל שהלך לכבול, והיה קורא חזן הכנסת "ויהי בשכן ישראל", ואמר לו למתורגמן: (הפסק) אל תתרגם אלא אחרון, ושיבחוהו חכמים.

למרות זאת, לירושלמי יש גישה שונה:

כתיב: "אשר חכמים יגידו לא כחדו מאבותם." מה שכן נטלו על כך? "להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר זר בתוכם." (בראשית לה:כב)

הירושלמי מביא פסוק כראיה לעמדה נוגדת לדברי משנתינו ביחס למעשה ראובן, ומראה שאכן, החכמים דברו על מעשים "קשים" ברבים. למה נהגו כך? מפני שיש בו אלמנט חיובי לראובן, כנראה בדברי רש"י על התורה:

מתוך שבלבל משכבו מעלה עליו הכתוב כאלו שכבה. ולמה בלבד וחלל יצועיו, שכשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים ונתנה באהל בלהה, בא ראובן ותבע עלבון אמו, אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, לכן בלבד, ויש בזה כיבוד א.מ.⁴

ועל כן שבזכות המאורע שבטו עמד בראש ירושת ארץ ישראל בעבר הירדן (כפי שפירש קרבן העדה). לפיכך הפסק של הירושלמי היא שקורין ומתרגמין את מעשה ראובן.^{6,5} הבבלי (שם) מביא עוד כמה מעשים מהתנ"ך, בהם יש "הוה אמינא" שגם נקראים ולא מתורגמים, (אותם שגם נמצאו בתוספתא מגילה ג:לא-לד). הרשימה כוללת מעשה בראשית, מעשה לוט ושתי בנותיו, אזהרות ועונשין, מעשה אמנון ותמר, מעשה אבשלום, מעשה פילגש בגבעה, ו"הודע את ירושלים את תועבותיה." ואע"פ שבסוף הגמ' פוסק ש"פשיטא" שמתרגמים אפילו את המעשים הללו, הגישה פה שונה מן הגישה שביירושלמי, שלפיה אין אפילו "הוה אמינא" שלא לתרגם דברים שהמשנה בעצמה לא אסרה בפירוש. זאת ועוד. כתוב במשנתנו: "מעשה עגל הראשון נקרא ומתרגם, והשני נקרא ולא מתרגם."

הבבלי לא רק קיבל איסור תרגמו של מעשה עגל השני בלי שום פקפוק "ולא יתרגם, פן יטעו עמי הארץ ויאמרו ממש היה בו שיצא מאליו, אבל המקרא אין מבינין" (רש"י ד"ה ומעשה עגל הראשון). הבבלי גם שואל למה לא אסרה המשנה את "מעשה עגל הראשון?" לעומת זאת, בירושלמי אין שום ה"א לאסור את הראשון. הירושלמי רק נותן טעם לאיסור תרגום ה"שני", ש"לא דומה גנאי יחיד בציבור לגנאי ציבור בציבור" - שלא לבייש את אהרון.

המשנה ממשיכה: "ברכת כהנים, מעשה דוד ואמנון - נקראין ולא מתרגמין." שני התלמודים נותנים טעמים שונים לפסק זה. הבבלי פירש: "משום דכתיב 'ישא',"

⁴ תוספתא כפשוטה (דף 7-1126) גם פירש שהירושלמי מכיוון לראיון זו.

⁵ פני משה סובר שהירושלמי רק מביא פסוק זה רק אודות יהודה לפי שהוא חזר בתשובה במעשה תמר, ולא במעשה ראובן, וזה תואם לפסק המשנה ש"מעשה תמר נקרא ומתרגם". ונלע"ד שיש מקום לשאול על פירוש זו למה הירושלמי מצטט פסוק שמדבר בלשון רבים, ויותר טוב לאמר שהירושלמי מדבר גם על יהודה וגם על ראובן, כדמפרש הקרבן העדה.

⁶ כתוב בתוספתא כפשוטה (דף 1216): "במאירי למשנתנו: 'יש גורסין נקרא ומתרגם [במעשה ראובן]'. וכוונתו, כנראה, לפי יהונתן על הרי"ף, ולא מצאתי חבר לגירסה זו."

והראשונים מסבירים שיש חשש שיבינו את פירוש המילה בדרך לא נכונה.⁷ הירושלמי מביא טעם אחר, ש"לברכה ניתנה, לא ניתנה לקריאה"- שמשום שלא שייך בה דיני קריאת התורה, גם אין ענין לתרגמו.

בהמשך הדיון בבבלי, הגמרא מביאה כלל ש"כל המקראות הכתובות לגנאי קורין אותן לשבח"⁸. מובנו של הכלל הוא שכשיש בתנ"ך ביטוי חסר צניעות, מחויבים אנו להחליף את הביטוי ולקרוא במקומו ביטוי שיותר צנוע, ככתוב בגמרא:

ישגלנה (דברים כ"ח) - ישכבנה, בעפולים (דברים כ"ח) - בטחורים, חריונים (מלכים ב' ו') - דביונים, לאכל את חוריהם ולשתות את מימי שיניהם (מלכים ב' י"ח) - לאכול את צואתם ולשתות את מימי רגליהם, למחראות (מלכים ב' י') - למוצאות.

ואין הלכה כזאת בירושלמי.

יוצא מהבדלים אלו שיש שתי גישות נוגדות בבבלי ובירושלמי. האם יש לחשוף את כל סיפורי התנ"ך למרות שיש בהם אפשרות שיבינו ההמון עם את הדברים בדרך "לא נכונה"? שיטת הבבלי היא לכסות סיפורים כמו מעשה ראובן, או דברים שהקהל לא יפרש אותם היטב, כמו ברכת כהנים. והבבלי בכלל לא שואל "למה לא מתרגמן אלו?" – כלומר "מאיפה יש רשות להחכמים לכסות דברי התורה מהקהל", אלא "למה לא מכוסים עוד פסוקים, לא ברורים, כמו "מעשה בראשית", "מעשה לוט ושתי בנותיו", וכו?" זאת ועוד. לפעמים סיפורים התנ"ך הם כל כך בעייתיים שלא די בכך שלא תרגם אותם, אלא צריך לשנות את את הלשון המקורי של התנ"ך ולשנות אותו "לשבח".

בניגוד לזה, הירושלמי סובר שעדיף שכל אחד יבין, כמה שיותר, את קריאת התורה. לכן, הוא פוסק שמתרגמן אפילו את מעשה ראובן, ואין הוה אמינא שלא לתרגם משהו שהמשנה לא אסרה בפירוש. ואפילו הדברים שלא מתרגמן, הסיבה לאי-תרגום אינה חשש שהקהל יבוא לטעות, אלא טעמים שונים לגמרי, כמו שדיני קריאת התורה לא שייכים בפסוקים אלו (כמו בברכת כהנים) או שזאת בושה גדול מדי למישהו בפרט (לדוגמה – אהרון במעשה עגל השני).⁹

יוצאות, איפה, שתי שיטות שונות על מה לעשות כשמלמדים תורה לציבור הרחב כשהתוכן קדוש אלא גם יש אפשרות שיהבינו אותה בצורה לא נכונה. הבבלי מתחמק מלימודם בציבור מחשש זו. לעומת זאת, הירושלמי לא דואג לזה. אולי, ע"פ דרש, יכול להתיחס את שני גישות אלו להארצות שבתוכם הגישות הגשימו, שיטת הירושלמי בארץ ישראל ושיטת הבבלי בחו"ל, ע"פ מה שכתב הרא"ה קוק:

⁷ רמב"ם בפירושו על המשנה כותב: "לפי שנאמר בה 'ישא ה' ויחשבו ההמון שזה סותר מה שנ' 'אשר לא ישא פנים.' וכדומה ברש"י, בר"ן, ובמאירי.

⁸ כלל זו גם מביאה בתוספתא מגילה ג:לט-מא.

⁹ נראה שמעשה דוד ואמנון [שע"פ הבבלי היא רק הפסוק (שמואל ב, יג:א) שנזכר שאמנון הבן של דוד], שהמשנה פוסקת "נקראין ולא מתרגמן" והירושלמי לא דיון בה, גם לא מתרגמן ע"פ הטעם שהוא גנאי של יחיד. "ודין המשנה ש"אין מפטירין בהודע את ירושלים את תועבותיה", לא שייך לענייננו, כי שם הטעם לאסור היא שמי שמפטיר יכול לבחור איזה פרשה שהוא רוצה, ולא נכון לבחור מכל ספרי הנביאים פרשה שכזו, וכן עולה מהמעשה שמביאים גם הבבלי וגם הירושלמי שם (ובענין פסק בהלכה ובמנהג ראה נפש הרב דף 219).

הדמיון של ארץ-ישראל הוא צלול וברור, נקי וטהור ומסוגל להופעת האמת האלהית, להלבשת החפץ המרומם והנשגב של מגמה האידיאלית אשר בעליונות הקדש, מוכן להסברת נבואה ואורותיה, להבהקת רוח-הקדש וזהריו. והדמיון אשר בארץ העמים עכור הוא, מעורב במחשכים, בצללי טומאה וזיהום, לא יוכל להתנשא למרומי קודש ולא יוכל להיות בסיס לשפעת האורה האלהית המתעלה מכל שפלות העולמים ומצריהם. מתוך שהשכל והדמיון אחוזים זה בזה ופעלים ונפעלים זה על זה וזה מזה, לכן לא יוכל גם השכל שבחו"ל להיות מאיר באורו שבארץ-ישראל. "אורה דארץ-ישראל מחכים." (בבא בתרא קנא:)¹⁰

בא"י, מקום שיש קשר חזק אם "הסברת נבואה ואורותיה" ו"הבהקת רוח-הקדש וזהריו", אין חשש כל כך שהבנת ספרי הקודש תהיה מסולף, אפילו מהציבור, כי "אורה דארץ-ישראל מחכים" ו"אפילו שיחתן של בני ארץ ישראל תורה." (ויקרא רבה לד:ז) אלא שבחו"ל, מקום ש"לא יוכל להיות בסיס לשפעת האורה האלהית", יש יותר סיכוי ח"ו שזה יקרה, הבבלי היה צריך לחשוש לטעויות, ובעצם לצנזר את התורה. יהי רצון שנזכה כולנו לראות את "השפעת האורה האלהית המתעלה מכל שפלות העולמים ומצריהם."

¹⁰ אורות מאופל ארץ ישראל פרק ה.